

Zitierhinweis

Pešek, Jiří: review of: Philipp Ther, The dark side of nation-states. Ethnic cleansing in modern Europe, New York: Berghahn, 2014, in: Český časopis historický, 2015, 3, p. 839-848, DOI: 10.15463/rec.1189741409

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

ném životě, tak (především) jako budoucího císaře mnohonárodnostní říše uprostřed Evropy. Autorka se snaží vysvětlit jeho vztah k dalším významným činitelům té doby: k císaři (a to rakouskému i německému), k církvi i k politickým stranám, současně ovšem reflektuje i jejich pohled na Františka Ferdinanda a jeho obraz ve společnosti. Přínosné jsou především její studie k následníkovým možnostem ovlivňovat vládní záležitosti, ať již na domácí či zahraniční politické scéně. Autorčiny teze o arcivévodově „stínové“ vládě z Belvederu, o jeho vlivu v zahraniční politice či v záležitostech týkajících se společné armády monarchie jsou jasně argumentovány a přesvědčivě doloženy. Ve výsledku je tak František Ferdinand vykreslen spíše jako jeden z významných aktérů určujících středoevropskou politiku několik let před vypuknutím světového konfliktu, než coby „první oběť světové války“.

Martin Klečácký

Philipp THER

Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa

Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht 2011, 304 s., ISBN 978-3-525-36806-0.

Bonn, BpB – Bundeszentrale für Politische Bildung 2012, 304 s., Sonderausgabe,

ISBN 978-3-8389-0325-5.

(Překlady: *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2012, 488 s., ISBN 978-83-7177-850-6; *The dark side of nation-states. Ethnic cleansing in modern Europe*, New York – London, Berghahn 2014, 281 s., ISBN 978-1-78238-302-4.)

Závažná syntetická práce německého, české historiografii dobře známého badatele o moderních a soudobých dějinách střední a východní Evropy doznala hned po vydání široký domácí i mezinárodní ohlas a byla s minimálním odstupem vydána v Polsku a USA.¹ Není to dáno jen skutečností, že Ther zvolil za téma jedno z dnes nově aktuálních, přitom nejméně od závěru 19. století trvale přítomných evropských a světových traumat, totiž etnické čistky a nucené migrace velkých skupin obyvatelstva. Ther totiž nepřinesl „pouhé“ obohacení tématu o nová dílčí fakta nebo regionální pohledy (i když jeho kontextualizace evropské problematiky s britskými zkušenostmi a metodami „řešení“ etnických problémů v Indii a Palestině takovým obohacením jednoznačně jsou a také u jednotlivých „případových studií“ autor důkladně rešeršoval ve vydaných, výjimečně i archivních pramenech), ale především dal tomuto „starému“ tématu zcela novou, „radikálně revizionistickou“ nosnou metodickou perspektivu.²

1 Z početné, přinejmenším dílem českou problematiku zahrnující Therovy produkce srovnej: Philipp THER, *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*, Göttingen 1998 (srovnej moji recenzi in: Soudobé dějiny 7/3. 2000, s. 376–378), TÝŽ, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947. Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu*, Soudobé dějiny IX. 2002, s. 249–258, TÝŽ, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

2 Srovnej brilantní předmluvu Włodzimierze Borodzieje k polskému vydání Therovy knihy, s. 13.

Etnické čistky pro něj nejsou nějakými emotivními excesy jakýchsi „horších Evropanů“, tedy výrazem mezietnické msty civilizačně méně vyvinutých národů východní poloviny Evropy. Zde autor výslovně vstupuje do polemiky s Normanem Naimarkem a jeho koncepcí,³ opřenou o představu nenávisti a msty mezi etniky (s. 16). Etnické čistky a vyhánění ovšem pro Thera nejsou ani „až“ zločinným produktem ideologií totalitních režimů. Místo toho máme – jak autor říká hned na prvé stránce úvodu knihy – co činit s racionálně počatým a politickými strategiemi již v 19. století odkojeným „dítětem nacionálního státu a tedy i ústřední součástí evropské moderny“, usilující o etnickou homogenizaci nacionálně definovaných státních území. Toto zlé „dítě“ evropského pokroku se mohlo giganticky rozvinout jen v důsledku dalekosáhlého mezinárodního konsensu, neseného především velmocemi.⁴ Autor tu konkrétně jmenuje Velkou Británii a Francii a výslovně se staví proti omezování problematiky etnických čistek na (jiho-)východní polovinu Evropy.

K tématu etnických čistek, vyhánění a nucených přesídlení existuje dnes rozsáhlá literatura, dílčími studii, edicemi pramenného materiálu a monografickými pohledy na to či ono jeviště etnicky motivované zhouby počínaje a komparativně založenými konferenčními sborníky nebo encyklopedií nucených migrací ve střední a východní Evropě konče.⁵ Syntetické práce, usilující o nadhled nad příběhy jednotlivých zemí či horizont dílčích dějinných epoch, však zatím žádný „kontinentální“ evropský historik nenapsal.⁶ Zatím dominují ti, kdo se na kontinentální Evropu válek, masakrů a vyhánění dívají zvenčí „přes moře“. Oba severoamerické pokusy o syntézu tohoto tématu byly nesporně významné,⁷ neodpovídají však již dnešnímu stavu výzkumu. Britské souhrnné přehledy této problematiky se kupodivu vůbec nestaly předmětem evropské diskuse. Therův především na rozsáhlé mezinárodní i regionální literatuře a na edicích pramenů solidně založený, nepředpojatý, systematicky komparující a po širších kontextech jednotlivých „národních příběhů“ a předpokladech přijatých „řešení“ se tážící text tak znamená mezník ve výzkumu a v porozumění jevu „etnických čistek“ (tedy vyhánění, doprovázené masakry a nucená vysídlení za podmí-

3 Norman M. NAIMARK, *Fires of hatred: ethnic cleansing in twentieth-century Europe*, Cambridge Mass. 2001, resp. *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*, Praha 2006.

4 Ther již názvem navazuje na velmi úspěšnou, vůči Evropě 20. století kritickou knihu: Mark MAZOWER, *Dark continent. Europe's twentieth century*, London 1998, současně paralelní vydání: New York 1998. Od té doby řada reedic a německé vydání.

5 Detlef BRANDES – Holm SUNDHAUSEN – Stefan TROEBST (ed.), *Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2010.

6 Téma je velmi frekventované ve Velké Británii a v USA. Z tamní bohaté produkce, která ale není „na kontinentu“, resp. v mezinárodním měřítku širě diskutována, se Ther odvolává na inspiraci knihami: Michael MANN, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2005, nebo Benjamin LIEBERMANN, *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*, Chicago 2006.

7 Vedle výše uvedené, populárně pojaté a širokou, nejen odbornou veřejností recipované Naimarkovy knihy srovnej: Andrew BELL-FIALKOFF, *Ethnic cleansing*, New York 1999, resp. TÝŽ, *Etnické čistky*, Praha 2003.

nek, které nemalá část deportovaných nepřežila). Ty stály v 19. a 20. století miliony Evropanů život a další desítky milionů jich drasticky zbavil domoviny.

Ther rozdělil knihu do teoretizujícího a s hlavními koncepty i díly literatury se vyrovnávajícího úvodu, na nějž navazuje kapitola o historickém etablování etnických čístek a o kulturních, resp. náboženských předpokladech, které se k nim v Evropě utvářely od raného novověku a zesíleně od poloviny 19. století. Jistý koncepční problém knihy lze vidět v autorově cílené deklaraci, že z knihy eliminoval problematiku holocaustu. Ther argumentoval tím, že při nacistickém vyvraždění židů nešlo o etnickou čistku ve smyslu nuceného vysídlení či deportací, nýbrž o genocidu – symbolizovanou Osvětímí. Tento argument autor ještě rozšířil v tom smyslu, že „pronásledování židů bylo od samého počátku spojeno s exterminačními fantaziemi, jaké nemají v tak radikální formě paralely v žádném z etnických čístek“⁸ (s. 9n.). Podotkl však k tomu s odvoláním na Götz Alyho, že za druhé světové války bylo vyvraždění židů nacisty spojováno s deportacemi či vyháněním i jiných skupin obyvatelstva.⁹ Problematika holocaustu je však tak provázána s osudy ostatních, zejména nacisty pronásledovaných etnik, že autor nakonec nedostal svému negativnímu předsevzetí a zařadil do knihy přece jen kapitolku o „etnické čistce židů“, provedenou spojenci Hitlerovy říše ve střední a jihovýchodní Evropě.¹⁰ Zcela stranou tak zůstal holocaust v Německu, resp. „národními vládami“ za nacistické okupace prováděné deportace židů v západní Evropě¹¹ (s. 161–166).

Je to možná řešení polovičaté, ale lze ho přijmout jako jistý kompromis. Jsem si samozřejmě vědom extrémnosti a transnacionálního charakteru fenoménu „holocaust“ (nadto účelový konstrukt nacistických protizidovských tzv. norimberských zákonů, kombinujících údajný rasový původ s – namnoze dávno neaktuální – příslušností jednotlivců k náboženské skupině je opravdu unikátní). Přesto mám obavu, že jeho úplné vyčlenění z širšího evropského kontextu může blokovat „docenění“ dalších gigantických, ovšem jaksi

8 Autor nebere v úvahu poměrně dalekosáhlé – pogromy provázející – plány nacistů na vysídlení židů z Německa: Srovnej exemplárně: Magnus BRECHTKEN, *Madagaskar für die Juden: Antisemitische Idee und politische Praxis 1885–1945*, München 1998.

9 Götz ALY, „*Endlösung*“. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt a. M. 1995.

10 Ther se hlavně snaží uniknout z výzkumem již překonané historiografické dichotomie vysvětlení vzniku holocaustu: byl produktem intenční koncepce nebo se ve své vražednosti naplno rozvinul „až“ v důsledku pro Německo a tedy pro možnost vysídlení židů nepříznivého vývoje války a stal se tedy funkčním „řešením“ problému, „kam s židy“? Stojí proto za to, ocitovat Therovu argumentaci: „Bylo by bagatelizováním ideologie, plánování i realizace nacistické politiky vůči židům, kdyby byla pojednávána jako jeden z případů „ethnic cleansing“. Pronásledování židů v německé říši i na okupovaných územích mělo od počátku jiné základy i rozměr – vztahuje se jak k pseudovědeckému rasismu, tak k exterminační fantasii... Avšak, nahlíženo z druhé strany, nebylo by relevantní ani úplné pominutí osudu evropských židů v souvislostech etnických čístek. Podívejme se proto na otázku, do jaké míry lze pojímat politiku německých spojenců vůči jejich židovským menšinám jako etnickou čistku a do jaké míry již tuto úroveň překračovala“ (s. 161).

11 Srovnej exemplárně: Laurent JOLY, *Vichy dans la «Solution finale». Histoire du Commissariat général aux Questions juives 1941–1944*, Paris 2006.

„prostých či provozních“ genocid, které byly spáchány v průběhu třicátých a čtyřicátých let 20. století radikálně socialistickými diktaturami na některých evropských národech (exemplárně Ukrajinci, Bělorusové), resp. masakrů a deportací příslušníků daného etnika, prováděných s důrazem na cílenou přednostní exterminaci vzdělaných vrstev a národních společenských elit (zejména Poláci, od počátku války cíleně a s perspektivou eliminace vyvražďovaní a deportovaní oběma velkými sousedy).¹² Diskuse otázky, která genocida má unikátní a která jen regionální charakter, ovšem přesahuje rozměr pouhé recenze.

Jádro knihy představuje rozsáhlá kapitola, nazvaná „Oblasti a aktéři etnických čistek“. Ta se dělí na čtyři části, přičemž každá z nich je uzavřena vlastním shrnutím: Prvá část je věnována etablování etnických čistek jako prostředku mezinárodní politiky v letech 1912–1925. Autor sleduje balkánské války a jejich migrační důsledky. Dále přišly na řadu deportace, k nimž docházelo za první světové války a v bezprostředně poválečné době. K šesti milionům válečných uprchlíků a vyhnanců přibýly v důsledku ruské občanské války dva miliony Rusů, prchajících na západ Evropy a milion Poláků, kteří opustili ony oblasti carské říše, které se nestaly součástí poválečného Polska. Z polského teritoria naopak nedobrovolně odešlo 800 000 Němců na poválečné říšské území. Pokračující pogromy poté hnaly z Ruska i Polska na západ další a další vlny židovského obyvatelstva... Ther hned na to zařazuje kapitolku o „Triage“, tedy francouzské etnické čistce, provedené v po půlstoletí znovuzískaném Alsasku a Lotrinsku. V jejím důsledku muselo tuto oblast opustit přes 150 000 „Němců“ a dalších bezmála 400 000 jich zůstalo se statutem neplnoprávných občanů.

Jádrem této kapitoly jsou ovšem mírová jednání z pařížských předměstí v letech 1919–20, tedy vytvoření nové evropské struktury národních států a v tomto rámci definovaná ochrana menšin, svěřených Společnosti národů. Pro bezprostředně poválečnou dobu vyzdvihuje Ther proti obvykle zdůrazňovanému mezníku „příkladné“, mezinárodně garantované řecko-turecké smlouvy z Lausanne 1923 klíčový význam předcházející smlouvy z Neuilly 1920, resp. vysvětluje kontinuitu konceptů nucené „výměny menšin“, sahající před rok 1914 k balkánským válkám. V každém případě to dovoľoval poválečný „technokratický optimismus“ diplomatů i expertů, nezatažujících se informacemi o reálné lokální situaci menšin. Aplikovali katastrofálně „osvědčená“ řešení ze správy indických provincií na balkánskou nebo polskou situaci, akceptovali až třicetiprocentní ztráty přemísťovaných populací, jakož i jejich úplné zbídačení během nucených přesíd-

12 Srovnej Stephan LEHNSTAEDT – Jochen BÖHLER (ed.), *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition*, Berlin 2013, kde autoři docházejí k závěru, že jen od září 1939 do jara 1940 tyto vyčleněné jednotky policie a SS zavraždily přes 60 000 příslušníků polské inteligence. Připočteme sovětskou masovou vraždu 15–28 000 především důstojníků a příslušníků polské inteligence v Katyni 1940. Srovnej: Gerd KAISER, *Katyn. Das Staatsverbrechen – das Staatsgeheimnis*, Berlin 2002, česky: *Katyn. Státní zločin – státní tajemství*, Praha 2003. Dohromady se jen těmito jednorázovými akcemi dostaneme na úroveň 80–90 000 zavražděných příslušníků polských elit.

lení. Cílem mezinárodně garantované politiky transferů a výměn populace totiž nebyla ochrana menšin, nýbrž stabilizace politického uspořádání poválečné Evropy.¹³

Druhá podkapitola sleduje problematiku „totální války a totálních čistek 1938–1945“. Ther zdůrazňuje celoevropský význam tzv. Mnichovské dohody 1938 jako posledního, zato klíčového pokusu o zajištění pořádku a stabilizace středovýchodní Evropy na bázi etnických kritérií. Britský premiér Chamberlain přitom cíleně vnesl do hry nutnost „přesídlení“ české menšiny z území, předávaného Hitlerově říši (s. 109n.). Hitler pak v říjnovém projevu v Reichstagu charakterizoval okleštění Československa jako nový „pocit evropské bezpečnosti“ (s. 167). O to větší dopad na představy evropských politiků o zajišťování stability kontinentu mělo Hitlerovo pragmatické pošlapání Mnichovské dohody v březnu 1939 okupací zbytkového Československa. Zejména Britům bylo od té chvíle jasné, že příští koncept stability musí být do základu jiný.

Ther v podkapitole soustavně prochází nucené migrace válečných let. Začíná Hitlerovým stažením německých menšin z východní Evropy „heim ins Reich“, pokračuje čistkami, rozsáhlými deportacemi a masakry v okupovaném Polsku (z polských židů přežilo 10 %, z ostatních obyvatel 80 %) a v návaznosti na sovětskou účast při rozbití Polska a jeho „vymazání z mapy“ se dostává k „Soviet ethnic cleansing“.¹⁴ Rozsáhlá rekapitulace řady sovětských deportací a genocid „nacionálů“, tedy národnostních skupin, které Stalin považoval za zrádcovské, buřičské nebo potenciálně kolaborantské s nepřáteli jeho říše, bohužel končí jaksí „do ztracena“: Autor přiznává, že pro tyto čistky nemá interpretační klíč. Soudí, že „na rozdíl od evropských národních států Stalin netoužil po etnické homogenizaci. Sovětský svaz zůstal mnohonárodnostním státem – deportace tu nic nezměnily. Jako motiv odpadá i touha po nastolení míru nebo ukončení vnitrosociálních konfliktů“ (s. 137). Ther také připomíná, že nacionálně motivované deportace postihly v SSSR rozsahem jen „nepříliš významnou“ skupinu, maximálně 2,5 milionu lidí.

Není tu místo pro větší diskusi o etnických čistkách ve stalinském SSSR, ale připomeňme alespoň (a odkážme tu na nejnovější syntézu soudobých dějin Ruska z pera Dietmara Neutatz),¹⁵ že Stalin se při organizování teroru i deportací koncepčně vždy pouze konsekventně držel bolševických principů, totiž že v rámci pojmání sovětské každoden-

13 Srovnej: Hans LEMBERG, *Grenzen und Minderheiten im östlichen Mitteleuropa – Genese und Wechselwirkungen*, in: Hans Lemberg (ed.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, Marburg 2000, s. 159–181, zde s. 167.

14 Ther se opírá o koncept: Terry MARTIN, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, *The Journal of Modern History* 70, 1998, s. 813–861, ale již nezmiňuje další práce téhož autora, zejména knihu: TÝŽ, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*, Ithaca 2001. Další, taktéž americká práce, na kterou autor opakovaně odkazuje je: J. Otto POHL, *Ethnic Cleansing in the USSR 1937–1949*, Westport 1999. Pro Therovu knihu zřejmě příliš pozdě vyšla rozsáhlá a závažná pramenná práce: Viktor DÖNNINGHAUS, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutsche, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München 2009, srovnej moji recenzi in: ČČH 108, 2010, s. 320–328.

15 Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume. Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München 2013, s. 208, 247nn. K rusko-německému společnému rasovému výzkumu, prováděnému v letech 1927–1933 srovnej tamtéž, s. 177.

nosti jako permanentního válečného stavu mají být v rámci impéria z bezpečnostně mocenských důvodů preventivně eliminovány všechny pro systém potenciálně nespolehlivé prvky. To plně platilo i o „netitulárních národech“ SSSR, zejména pak o těch, které byly pouhou menšinou národa jiného státu.¹⁶ Ty byly v průběhu třicátých a čtyřicátých let přinejmenším decimovány a v podstatě důsledně „odstraněny“ z evropské části Sovětského svazu do střední Asie nebo na Sibiř. Vůči dalším, zejména středoasijským, tentokrát titulárním národům SSSR byla praktikována politika jejich oslabení cestou radikální exterminace: Tak např. pro Turkmény nebo Kazachy jejich národní historiografie a publicistika dnes (resp. do jejich nuceného vstupu do Putinovy Euroasijské unie) uvádí brutální snížení zejména mužské populace do konce čtyřicátých let o 30–60 %.¹⁷ K tomu od třicátých let, tedy od zavržení principu „zakořenění socialismu v neruských národech“ (korenizacija), přistupovala otevřená nebo tiše praktikovaná obecná rusifikace celé říše.

Dalším tématem této podkapitoly jsou „vátky ve válce“: krvavé vyvražďovací konflikty mezi Ukrajinci a Poláky, resp. mezi Chorvaty a Srby, probíhající v rámci II. světové války jaksi „pod podlahou“, nikoliv však mimo rámec zásadního střetu nacistické a sovětské diktatury. Ther je zejména pro prvou z obou válek autorem zkušeným a nadmíru povolaným,¹⁸ ukazuje však, že toto téma přitahuje i další autory.¹⁹ Od polsko-ukrajinské a jihoslovenské situace pak autor přechází k dalším etnickým čistkám v německé sféře vlivu a podkapitolu končí již výše zmíněnou pasáží o válečných etnických čistkách židovských komunit středovýchodní a jihovýchodní Evropy. V shrnutí autor připomíná, že od počátku války do roku 1944, do počátku hromadného útěku německé populace z východu, resp. do počátku vyhánění a transferů, se nucené migrace a deportace (bez započtení genocid) v Evropě dočkaly zhruba 6,5 milionu lidí.

Třetí podkapitola je věnována poválečným (1944–1950) útěkům a nuceným migracím v Evropě a ve stručném výhledu i v Indii a Palestině. Ther začíná spojeneckými koncepcemi poválečného uspořádání Evropy. Zásadní změnu vztahu angloamerického k menšinám formuluje jako „přesun důrazu z nucené asimilace k nucené emigraci“ (s. 168). Nově narysované poválečné hranice států se měly krýt s hranicemi etnickými. Ther ponechává stranou britské, od počátku války připravované a 6. července 1942 válečným kabinetem vyhlášené obecné plány na transfer německých menšin z oblastí, ležících východně od budoucích německých hranic na německé území.²⁰ Soustřeďuje se na skutečnost, že spojenci museli řešit především problém Polska: Stalin již koncem roku 1941 deklaroval, že SSSR po válce podrží veškeré anekční zisky let 1939–40, tedy také více než polovinu předváleč-

16 DÖNNINGHAUS, *Minderheiten*, s. 499 upozorňuje, že vztah k těmto národům nabýval u kremelských elit třicátých let podobu jakési geneticky kódované xenofobie.

17 Příkladem pro Kazachy srovnej nejnověji: Robert KINDLER, *Stalins Nomaden. Herrschaft und Hunger in Kasachstan*. Hamburg 2014.

18 Srovnej THER, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947*.

19 Timothy SNYDER, *The Reconstruction of Nation. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*, New Haven 2003.

20 Detlef BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány o rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha 2002, s. 138–141. s

ného polského státu. Poláky, bojující na straně spojenců a ostře se protivící tomuto „obchodu“, ovšem bylo nutno odškodnit, resp. získat území pro tři až čtyři miliony Poláků, které bude nutno „posunout“ na západ (s. 169).²¹ Jako klíčový prvek s obecnými konsekvencemi tak Ther ukazuje – Churchilllem roku 1944 opakovaně veřejně deklarované – rozhodnutí o vyhnání a transferu německého obyvatelstva z „náhradních území“ pro poválečné Polsko: „Již nebudou směsi populací, které způsobují nekonečné problémy. (...) Bude to čistě vyměteno“ (s. 169).

Ther se v tomto kontextu výslovně staví proti – o německou vyhnaneckou literaturu opřené – tezi Normana Naimarka o klíčové roli Polska a Československa pro rozhodnutí o transferu německých menšin (s. 201). S velkou znalostí věci a s pozorností, upřenou přednostně na situaci v Polsku (brutální okolnosti sovětského vysídlení polské menšiny do poválečného Polska od konce roku 1944 a neméně brutálního, jednotkami NKVD organizovaného vysídlení půl milionu Ukrajinců na východ z poválečného Polska) pak sleduje průběh vyhnání a vysídlení Němců z obou zemí. S oporou v knihách Tomáše Staňka nezamlčuje české masakry,²² podotýká ovšem, že ztráty na životech (19 000 potenciálně až 30 000 osob včetně 6 000 německých sebevražd, jak konstatovala Česko-německá komise historiků) během „odsunu“ z Československa dosáhly maximálně 1 % vysídlovaných a byly tak „velmi nízké ve srovnání s jinými etnickými čistkami“ (s. 184). Pro Polsko se počítá s 400 000 obětmi útěku a vysídlení. Pro bezprostředně poválečnou dobu Ther tak ukazuje proměnu spojenců: Dosud „na rýsovacích prknech vytyčovali hranice a přesouvali národy“ (s. 186), od konce války se však stali reálnou situací znepokojenými správci uprchlíky a vysídlelci zaplaveného Německa. V této nové roli se spojenci začali bránit dalším nezvládnutelným transportům. Autor na druhé straně exemplárně líčí konflikty vypjatě nacionalistické – dosud občanské – vlády poválečného Československa s komunistickým, již záhy Sovětským Svazem podporovaným Maďarskem o osud maďarské menšiny na Slovensku. Transfer se tu již neinterpretoval jako „stabilizační opatření“, nýbrž jako „trest“ menšině za provinění v době války (s. 192).

Následující pasáže jsou věnovány problematice jihovýchodní Evropy včetně Itálie a konečně britským – koncepčně velmi obdobným – opatřením (Ther hovoří o „transferu

21 Włodzimierz BORODZIEJ, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 241–248.

22 Není možno přesně specifikovat, co Ther myslí „známým masakrem v Praze“ s. 184. Konkrétní odkaz není připojen, jen všeobecný odkaz na práce Tomáše Staňka. V tomto kontextu je nejpravděpodobnější případ z Kladenské ulice v dnešní Praze 6 z 10. 5. 1945: „Úředními prameny je mj. doloženo postřelení 41 osob na příkaz důstojníka v uniformě Rudé armády v Praze XIX u biografu Bořislavka...“ Srovnej: Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005, s. 198. Staněk se k této kauze později již nevrátil. Případ byl roku 2010 mezinárodně zpopularizován filmem režiséra Davida Vondráčka „Zabíjení po česku“, za který autor téhož roku obdržel Franz-Werfel-Menschenrechtspreis, udělovaný Bund der Vertriebenen. Jako reakce zazněla v českém tisku kritika, že nešlo o masakr německých civilistů revolučními gardami, nýbrž o popravu Rudou armádou zajatých, do civilu převlečených armádních důstojníků a příslušníků gestapa z úřadovny v Praze na Jenerálce. Odborná analýza případu zatím nebyla provedena.

evropského modelu“) v Indii a Palestině v druhé polovině čtyřicátých let.²³ V Indii akceptovali „evropské“ principy etnického rozdělování čelní, v Anglii vystudovávní, představitelé Indického národního kongresu i Muslimské ligy. Britský místokrál Louis Mountbatten se striktně držel technicistního, či spíše „chirurgického“ přístupu k vyřešení problému dekolonializace hladovějící Indie, jejíž situace byla komplikovaná výbuchem nacionálně náboženské nenávisti. „Na britských plánech rozdělení Indie bylo osudové to, že nebyly zkoordinovány ani se spořádaným předáním vlády, ani s konkrétním vytyčením hranic“ (s. 219n.). Hranice obou příštích států narýsoval pod extrémním časovým tlakem úředník londýnského ministerstva informací, který neměl o realitě indické situace nejmenší ponětí. Důsledkem byly gigantické masakry, před nimiž prchaly miliony lidí.

Situace v Palestině s tehdy dvěma miliony obyvatel byla samozřejmě odlišná od indického subkontinentu o 400 milionech lidí. A přece tu Ther identifikuje tytéž postoje a fatální chyby britské administrativy: především že se z problematické situace stáhla a ponechala po sobě mocenské vakuum, které bylo cestou násilí zaplněno nově utvářenými strukturami národní vlády. Labouristická londýnská vláda zoufale potřebovala šetřit a nákladná koloniální správa a rozsáhlé vojsko v Indii i Palestině (její úvahy o obou zemích byly propojené) bylo v jejich očích položkou, kterou bylo urychleně nutno škrtnout. Ther na s. 228 uvažuje, zda poválečné Československo neexportovalo do Palestiny jen zbraně, nýbrž také „ideologii odsunu“. Faktem je cílené „vyhnání a vysídlení“ velké části arabského obyvatelstva, zejména prakticky kompletních palestinských elit. Proběhlo s porozuměním sovětské sféry poválečné Evropy a západní část kontinentu mu přihlížela s kulturně nadřazenou lhostejností vůči osudu vyháněných a nejednou masakrovaných muslimů. Jako důležité je třeba zdůraznit, že Ther ovšem vysvětluje také postoj židovského obyvatelstva k „dobytí země“ a kořeny jeho v nedávné historii (pogromy třicátých let) zakotvené nenávisti vůči Arabům, resp. u židovských bezprostředních utečenců a přistěhovalců z Evropy přesvědčení, že „už nikdy se nesmí stát obětí“ (s. 231). I zde autor nakonec dává vinu britské politice, která svým postupem navodila vypjaté krizovou situaci, v níž byla pluralita postojů zájmových stran redukována na binární vidění konfliktu, posunutého do „nacionální“ (tedy náboženskou stránku problému vůbec nereflktující) roviny. Britská vláda mohla násilí a excesům zabránit, dala však přednost vycouvání (s. 232n.).

Souhrnně Ther charakterizuje etnické čistky, útoky, vyhnání, transfery i masakry, tedy souborně etnické násilí, které se v Evropě let 1944–1948 dotklo asi 30 milionů lidí, jako děje, v jejichž základu nebyla nacionální nenávist či obvykle předpokládaná snaha o potrestání Němců za agresivní válku a zejména (i když necháme stranou holocaust) nepředstavitelné zločiny, spáchané během ní v jednotlivých zemích. Daleko spíše šlo podle něj o realizaci konceptů transformace kontinentu, určených především rozhodnutími „velké trojky“ vítězných mocností a následně ději nižší úrovně (včetně: „kolaterálních škod“), které na

23 Výklad o Indii Ther opírá zejména o práce: Yasmin KHAN, *The Great Partition. The making of India and Pakistan*, New Haven 2007; Stanley A. WOLPERT, *Shameful flight. The last years of the British Empire in India*, New York 2006. Pro Palestinu se autor opírá především o knihy: Ilan PAPPE, *The ethnic cleansing of Palestine*, Oxford 2006; Benny MORRIS, *1948. A history of the first Arab-Israeli war*, New Haven – London 2008.

tato rozhodnutí navazovaly. „Záleželo do značné míry na rozhodnutí mocností i jednotlivých států, zda násilí zůstane pod kontrolou nebo zda se promění v masovou etnickou čistku. (...) Prvořadým cílem bylo etnické sjednocení národních států a sladění průběhu státních hranic s liniemi etnických rozhraničení“ (s. 234).

Poslední, poměrně krátká podkapitola je věnována devadesátým létům, v nichž po konci studené války došlo na území rozpadnuvšího se sovětského impéria (tj. SSSR a jeho satelitních států, resp. dalších evropských autoritativních, socialisticky se profilujících režimů) k nuceným migracím nejméně pěti milionů osob. Autor se tu přednostně věnuje rozpadu Jugoslávie a návazným válkám o její dědictví, za druhé pak podává velmi stručný komparativní nástin konfliktů na Kavkaze. Z Therových závěrů, vztahujících se ovšem prakticky jen k „Postjugoslávii“, ten snad nejpodstatnější zní, že rázná externí mocenská intervence může přerušit etnické čistky nebo ukončit masakry v relativně malém regionu (příkladem je tu Kosovo). Všechno úsilí mezinárodní pospolitosti o následnou obnovu multietnické společnosti cílenou snahou o zajištění reemigrace vyhnanců však jednoznačně končí neúspěchem.

Závěrečné úvahy, opřené o rekapitulaci v knize pojednaných případů Ther spojil s historickou typologií etnických čistek. Závěr knihy tak získal charakter samostatného eseje. Ther tu poukázal mj. na skutečnost, že nucené migrace v důsledku etnických čistek jsou od přijetí charty OSN v roce 1948 vnímány jako genocida. Jeho pojetí však důsledně rozlišuje cílené pokusy o vyhlazení etnické skupiny od excesů a úmrtí, která „jen“ provázejí etnicky motivovaná vyhnání a vysídlení. Průměrnou míru lidských ztrát při nucených transferech Ther obecně odhaduje na 10 % přesídlované populace. Na rozhraní k cílené exterminaci tak stojí např. stalinské, vojsky NKVD prováděné transfery národů a menšin uvnitř hranic SSSR, při nichž lze míru lidských ztrát stanovit na zhruba jednu čtvrtinu počtu deportovaných.

Therova kniha je velkým badatelským, komparativním a koncepčním výkonem, který by si zasloužil důkladnou diskusi. Tím, že postavil do centra dění velmocí, jejich dohody, resp. koncepty úprav Evropy po obou světových válkách (případně návazně řešení situace jejich mimoevropských kolonií či svěřeneckých území) a nikoliv aktéry dílčích etnických srážek, autor zásadně změnil interpretační optiku celé problematiky. Nesnímá tím samozřejmě odpovědnost z národních států a společností za jednotlivé excesy nebo za vysloveně nehumánní realizaci velmocenských konceptů. Ukazuje však jasně, že velmocí, jejich čelní představitelé, plánovači nebo diplomaté až do poloviny 20. století vždy do homogenizačních konceptů technicistně zakalkulovali z dnešního úhlu pohledu nepředstavitelné lidské ztráty, předem „omlouvane“ tím, že jde o stabilizační nebo dokonce mírotvorná opatření.

Therovo rozlišování mezi etnickou čistkou coby brutálním vyhnáním menšiny nebo nekýženeho konkurenčního obyvatelstva a exterminačním záměrem, sledujícím prosté vyvraždění nebo přinejmenším drastické omezení cílové populace, je podle mého názoru hodné vážné diskuse. Mám ovšem za to, že vazba obou fenoménů je daleko užší a že prosté vyvraždění není jen Therem varovně uváděným úkazem současnosti (africký Dafúr), nýbrž že bylo tiše zakalkulovanou součástí přinejmenším části vysídlovacích plánů od masakrů

Arménů v Turecku přes sovětské „nacionální akce“ třicátých let až k nacistickému postupu v Polsku i posléze na území Ukrajiny a Běloruska, případně Ruska od června 1941. Zejména pro Sovětský svaz třicátých a čtyřicátých let by prezentovaná problematika zasloužila podstatného prohloubení. Literatura ruských, německých a amerických autorů přibývá ovšem takovým tempem, že historik nespécializovaný na bývalý Sovětský svaz jen velmi těžko drží krok s aktuálním stavem poznání.

Co mne na Therově skvělé knize poněkud překvapilo, je úplné vynechání vysídlení Němců z poválečného Rakouska. Nešlo přitom o pochopitelné „odstranění“ říšských Němců, přišedších do „Ostmark“ po březnu 1938, nýbrž o transfer Němců (a jejich namnoze rakouských partnerů/partnerek a společných německo-rakouských dětí), kteří sice žili již před rokem 1938 v Rakousku, neměli však rakouské občanství. Přitom právě na rakouském rozhodnutí Rennerovy, resp. Figlovy vlády o transferu, velmi účelově přijatém po dohodě se sovětským okupačním velením, by bylo možno exemplárně demonstrovat relevanci Therových tezí. Tato tematika sice dodnes není v Rakousku – Ther je v posledních letech profesorem vídeňské university – právě populární, byla však již tematizována v rakouské historické literatuře.²⁴ Toto téma je však jen drobnost v ohromném rámci kontinentální a více než stoleté perspektivy Therova závažného díla.

Jiří Pešek

Stephen H. NORWOOD

Antisemitism and the American Far Left

Cambridge, Cambridge University Press 2013, 324 s., ISBN 978-1-107-03601-7.

Stephen H. NORWOOD

The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses

Cambridge, Cambridge University Press 2009, 339 s. ISBN 978-0-521-76243-4.

Profesor historie na University of Oklahoma a spolu s Eunice G. Pollack vydavatel „Encyclopedia of American Jewish History“ se sice v posledních zhruba deseti letech publikačně i editorsky soustředil na problematiku amerického antisemitismu, již před tím se však zapsal do povědomí širší veřejnosti jako úspěšný badatel na poli moderních sociálních dějin a zejména dějin amerického sportu (americký fotbal a basketbal). Dvě knihy, které jsou předmětem našeho zájmu, se zaměřují na prostředí, která bychom apriorně z výrazného antisemitismu nepodezívali. A až do vydání dnes intenzivně diskutovaných Norwoodových prací je v tomto kontextu také nikdo nezkoumal. Norwood v obou případech vyšel z rozsáhlých rešerší v dobovém obecném tisku a publicistice, dále v prvním případě i ze stranického tisku, brožur a letáků, v druhém z univerzitních novin a časopisů. Autor tuto pramennou vrstvu pokud možno doplnil také sondami do (především univerzitních) archivních fondů.

24 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 36n.